

Mer om arbetarstyrda företag — replik

I en artikel i förra numret av denna tidskrift [Södersten 1975] har Bo Södersten gått i svaromål på bl a vårt kritiska inlägg [Eidem-Viotti 1974] beträffande hans presentation av den arbetarstyrda ekonomin [Södersten 1973]. Söderstens gensaga mot oss gäller väsentligen tre punkter: för det första, att vi inte förstått den avgörande skillnaden mellan det arbetarstyrda företaget och det typiska kapitalistiska företaget när det gäller samhörigheten mellan de anställda och arbetsincitamentet; för det andra, att vi inte insett vilken betydelse en övergång från en privatkapitalistisk till en arbetarstyrd ekonomi skulle få för utjämnningen av inkomst- och förmögenhetsfördelningen i samhället; för det tredje, att vi allvarligt underskattat både de kvalitativa och kvantitativa förändringar i resursfördelningsprocessen som en övergång från kapitalism till arbetarstyre skulle innebära.

Vi kommer att ägna huvuddelen av vår replik åt att bemöta dessa synpunkter. I en avslutande del tar vi sedan upp några sammanfattande, principiella synpunkter på Söderstens sätt att presentera den arbetarstyrda ekonomin.

Incitamentsfrågan

I sitt svaromål motionerar Södersten än en gång sin gamla käpphäst: "Det kapitalistiska vinstmaximerande företaget . . . (har) en ur arbetarnas synvinkel mycket destruktiv incitamentsstruktur. Den arbetare som uppträder ekonomiskt rationellt . . . har inget annat val än att minimera sina ansträngningar inför den givna lönen." [Södersten, 1975, s 29.]

Om Söderstens arbetare har något år kvar till pensionering och lönen under denna tid är avtalad och anställningen garanterad av arbetsgivaren, då ter sig Söderstens påstående rimligt; att det sedan kan vara svårt för en människa med lång yrkeserfarenhet att gå ned i varv i rationalitetens namn är en annan sak.

Men huvuddelen av de förvärvsarbetande har längre tid kvar till sin pensionering, lönen är normalt inte avtalad för hela denna tid och anställningen inte garanterad av arbetsgivaren. Om arbetaren vill få upp sin lön i framtiden kan det vara ekonomiskt rationellt att öka sina ansträngningar inför den (kortsiktigt) givna lönen för att fästa arbetsledarens uppmärksamhet på saken. Om arbetaren vill behålla sitt jobb i framtiden kan det vara rationellt att inte ta de risker det innebär att minimera sina ansträngningar, på grund av konkurrensen om jobbet, både inom företaget och utifrån. Är det denna "mycket destruktiva incitamentsstruktur" som har skapat det svenska välståndet och våra stressjukdomar? Södersten har ett bättre alternativ: "Det arbetarstyrda företaget har en incitamentsstruktur, som främjar effektiv produktion, tekniska framsteg och en god arbetsorganisation" [Södersten 1975, s 29]. Förklaringen är genialt enkel, om man får tro Södersten: "Vad som är bra för en är bra för alla".

Nej, Södersten svävar inte på målet. Men hans språk är ofta oklart och ibland direkt förledande. Låt oss se litet närmare på den nyssnämnda frasen, "vad som är bra för en är bra för alla". Södersten vill ha frasen uttydd enligt följande: en arbetare ökar sin arbetsinsats och får högre lön (bra för en); det totala produktionsresultatet ökar — mer än vad som motsvarar arbetarens löneökning? — (bra för alla); alltså lönar det sig för alla kollektiv om n-1 medlemmar inom företaget att söka förmå den n:te medlemmen till en ökad arbetsinsats. Alla övervakar alla till stordåd. När alla har kommit till insikt om att ingen kommer att undgå övervakning, börjar alla arbeta på att få till stånd ett gott förhållande till sina övervakare (samhörighet, solidaritet).

Enligt vår mening är den Söderstenska frasen ovan förledande. Man kan mycket väl tänka sig situationer i ett arbetarstyrt

företag, där vad som är bra för en *inte* är bra för alla, t ex när en människa drar ned på arbetstakten utan någon motsvarande minskning i sin lön, vilket ger de övriga i kollektivet mindre att dela på. Även om arbetaren i ett arbetarstyrt företag arbetar under förutsättningen att frukterna av hans extra ansträngningar tillfaller en gemensam inkomstpöol är det väl inte säkert att han eller hon helt bortser ifrån hur den extra inkomst som slutligen tilldelas honom eller henne förhåller sig till den extra ansträngningen? Om Södersten har rätt i sitt antagande att arbetaren i det typiska kapitalistiska företaget alltid minimerar sin arbetsinsats därför att han tror att frukterna av en ökning av arbetsinsatsen helt och hållet tillfaller kapitalägarna borde en övergång till arbetarstyre kunna ge arbetarna större incitament till arbete. Men, som vi försökt visa ovan, är detta antagande tvivelaktigt. Samtidigt tecknar Södersten en förenklad bild av incitamentsproblemet i det arbetarstyrda företaget.

Varje ekonomisk organisation med flera medlemmar, som var och en vill anpassa sin arbetsinsats och sitt löneuttag på bästa sätt och där det är förenat med kostnader att mäta vars och ens bidrag till produktionen, står inför två huvudproblem: för det *första*, att ge de individuella incitamenten i form av löner och andra förmåner en sådan utformning att de i möjligaste mån speglar de kostnader och intäkter för hela organisationen som följer av den enskildes val av arbetsinsats; för det *andra*, att bygga en mätapparat för detta ändamål, vars kostnader står i rimlig proportion till de effektivitetsvinster som kan uppnås med ett bättre incitamentssystem.

I en fotnot bagatelliserar Södersten mätproblemen och säger att övervakning — som naturligtvis i stor utsträckning är ett mätarbete eller, om man så vill, något som man ägnar sig åt därför att man inte har några automatiskt fungerande mät-system — är det vinstmaximerande, kapitalistiska företags sätt att försvara sig mot sin "destruktiva incitamentsstruktur". I det arbetarstyrda företaget behövs ingen övervakning (?) därför att detta har "en incitamentsstruktur som främjar effektiv produktion". Enklare kan det inte sägas. När vi i vårt tidigare inlägg efterlyste en "organisationsteori" för det arbetarstyrda företaget var det därför att vi var nyfikna på om Södersten hade kläm på någon organisationsform som underlättade mätproblemen. Nu vet vi att Södersten bortser från mätproblemen. Enklare kan det inte göras.

Så några ord om Söderstens moraliserande attityd till Alchians och Demsetz (A&D) påstådda sätt att betrakta "arbetare . . . ur en helt negativ (?) aspekt, som varelsen som helt måste kontrolleras för att inte 'maska'" [Alchian-Demsetz 1972]. Om detta vore en rättvisande beskrivning av A&Ds ansats borde Södersten åtminstone lägga till att även företagsledaren ser ur denna aspekt, eftersom A&D också diskuterar hur denne kan övervakas för att inte "maska". Men det är ingen rättvisande beskrivning. Vad A&D gör är att de ställer följande fråga: antag att människor är individuella nytto-maximerare och att några av dem av olika skäl hamnar i en ekonomisk organisation som vi kallar företag — vilka problem kan då antas uppstå vad gäller arbetsincitament och effektivitet? Accepterar man A&Ds förutsättning om individuell nytto-maximering följer deras slutsatser nämligen klart, helt utan moraliska aspekter. Men Södersten anser kanske att det bara är kapitalägare och företagsledning som inom ramen för sin förmåga försöker ordna det så bra för sig som möjligt, dvs är individuella nyttomaximerare, inte arbetarna?

Fördelningsproblemet

Eftersom enskilt innehav av produktionskapital är uteslutet i den arbetarstyrda ekonomin och detta är ojämnt fördelat i t ex Sverige idag, skulle en övergång till arbetarstyre ge en jämnare förmögenhetsfördelning än vår nuvarande, säger Södersten. Han berör därvid inte med ett ord verkningarna på risktagande och kapitalallokering i en ekonomi, där man avstår ifrån att utnyttja hela skalan av kapitalplacering med olika riskbenägenhet till förmån för ett system där det är "mycket viktigt att nya företag introduceras på ett systematiskt sätt" — enligt centralt fastställda kriterier. Inte heller förklarar han vad en förmögenhetsreform av det tänkta slaget har med principen om arbetarstyre att göra. Det rör sig om en socialisering av produktionsmedlen, rätt och slätt.

Förbudet mot enskilt innehav av produktionskapital innebär att inkomster av sådant kapital inte förekommer i Söderstens tänkta system, vilket antas leda till en utjämning av inkomstfördelningen. Ser vi detta som en ögonblickligen utförd statistisk operation är väl detta en sannolik utgång. Men det är ett statiskt och partiellt synsätt. Det är statiskt därför att det inte tar hänsyn till hur inkomstfördelningen kan komma att för-

ändras i ett något längre perspektiv, när människorna börjat förstå att de får sätta sitt personkapital i stället för sitt penningkapital om de vill göra bruk av hela sin riskbelägenhet; eftersom den arbetarstyrd ekonomin är en marknadsekonomi med allt vad det innebär av lotteri, kan detta leda till betydelsefulla förändringar i inkomstfördelningen jämfört med den som uppkommer via Söderstens enkla räkneövning. Det är partiellt, därför att det inte har någonting att säga om hur den tänkta inskränkningen i människors möjligheter att disponera sina inkomster eller förmögenheter i andelar i företag kan tänkas påverka effektiviteten i kapitalallokeringen; inte heller har Södersten någonting att säga om hur avsaknaden av en avkastningssökande aktieägarkår kan tänkas påverka förutsättningarna för företagets interna verksamhet. Enligt vår mening kan det inte uteslutas att en övergång till de former för kapitalassociation, som Södersten tänker sig i sin modell, inverkar negativt på effektiviteten på dessa områden. Värdet i den av Södersten bebådade inkomstutjämnningen måste vägas mot tänkbara produktionsförluster till följd av den institutionella nyordningen.

Ett helt annorlunda ekonomiskt system?

Söderstens tredje punkt gäller vår underskattning av den kvalitativa och kvantitativa förändringen i resursfördelningsprocessen som en övergång till arbetarstyre skulle innebära — från en marknadsekonomi av t ex svensk modell. Fundamentalt för vår bedömning är att den arbetarstyrda ekonomin väsentligen är en marknadsekonomi; Söderstens modell innehåller inga nya synpunkter på vilka resursfördelningsproblem som bör lösas gemensamt via administrativa processer och vilka som bör ges en marknadslösning. De kortsiktiga anpassningsproblemen vid arbetarstyre är välbekanta, men ger knappast underlag för någon förutsägelse om systematiska avvikelser från den resursfördelning som tenderar att uppstå i en marknadsekonomi av konventionell typ; i den mån den långsiktiga anpassningen — företagets expansion och kontraktion — skulle administreras centralt finge man väl räkna med skillnader gentemot den anpassning som skulle uppstå i en ekonomi av flerbanksmodell med en decentraliserad kapitalmarknad. Vi vet dock ingenting om efter vilka "icke-marknadskriterier" en sådan centraliserad kapitalallokering skulle fungera. Därtill kommer att självfinansiering av företa-

gens investeringar inte är utesluten enligt Söderstens modell — och kanske inte heller bankfinansiering? — vilket, än en gång, gör det omöjligt att precisera skillnaderna gentemot den kapitalistiska marknadsekonomi.

Skillnader ifråga om inkomst- och förmögenhetsfördelningen har vi berört ovan. Vi anser dem mindre uppenbara än Södersten, även om vi vill lägga större vikt vid de *totala* välfärdseffekterna av ett förbud mot enskilt innehav av produktionskapital än Södersten, som intresserar sig främst för effekterna på *spridningen* av inkomst och förmögenhet. Och även om vi tänkte oss att en utjämning kom till stånd som allmänt uppfattades som en förbättring av välfärden, är det svårt att se vad detta har med principen om arbetarstyre *inom* företagen att göra. Den socialisering av produktionsmedlen som Södersten förespråkar är ju förenlig med många olika varianter av resursfördelningssystem, t ex centralplanering av all produktion. Den *del* av en eventuell utjämnings-effekt som återfaller på just principen om arbetarstyre — i en i övrigt bibehållen marknadsekonomi — är minst sagt diffus.

Återstår den arbetarstyrda ekonomins stabiliseringspolitiska egenskaper, som Södersten inte velat göra något större nummer av i sitt svaromål. I båda sina artiklar har Södersten sorgfälligt undvikit att ta upp de jugoslaviska erfarenheterna av samtidig inflation och arbetslöshet. Det vore naturligtvis fel att utifrån denna enda observation utdöma den arbetarstyrda ekonomins stabiliseringspolitiska egenskaper, men det är också svårt att se dem som en bekräftelse på de stabiliseringspolitiska fördelar hos den arbetarstyrda ekonomin som Södersten talade sig så varm för i sin ursprungliga artikel.

Den viktigaste skillnaden mellan den arbetarstyrda och den konventionella marknadsekonomi skulle alltså bestå i olikheterna i företagets *interna* verksamhet. Och även här har vi dristat oss till att anföra tvivel, som utvecklats under den andra punkten ovan.

Om det väsentliga med arbetarstyre är att ge alla de anställda — som kollektiv och individuellt — ett större inflytande över de beslut som fattas i företagen är väl detta något som borde kunna uppnås genom att de anställdas kontraktsliga beslutsmöjligheter utvidgades via facklig och politisk verksamhet. Det är en gammalmodig tanke att allt verkligt inflytande i ett företag *måste* gå via innehavet av kapitalandelar i företaget. Vi tror att alienationsproblemen i första hand häng-

er samman med att produktionen i moderna ekonomier är organiserad i stora, komplicerade företag med ett dyrbart produktionskapital som skall utnyttjas så väl som möjligt, inte med *vem* som formellt äger kapitalet. Den centrala frågan är vilka rättigheter som faktiskt tillkommer dem som satsar sin arbetskraft resp sitt kapital. Vårt nuvarande system sätter inga självklara gränser för hur dessa rättigheter kan fördelas mellan arbetstagare och kapitalägare.

Mot en sådan bakgrund känns Söderstens presentation av modellen för arbetarstyre yttlig och föga fantasieggande. I stället för att ta upp fundamentala problem kring maktfördelningen inom företagen (organisationsproblem, mätproblem, demokratiproblem etc) som borde vara en kärnpunkt i en ideologi för arbetarstyre, gör Södersten stort nummer

av att han kapar toppförmögenheter genom en enkel socialiseringsaktion. Är modellen för arbetarstyre verkligen en modell för arbetarstyre eller bara ett nytt (och tämligen osmält) försök att motivera en socialisering av produktionsmedlen?

Civilekonomerna *Rolf Eidem*
och *Staffan Viotti*

Institutet för internationell ekonomi

Referenser

- Alchian, A. — Demsetz, R. [1972], "Production, Information Costs and Economic Organisation" *American Economic Review*, årg 62, nr 5
- Eidem, R. — Viotti, S. [1974], "Arbetarstyrda företag i en marknadsstyrd ekonomi" *Ekonomisk Debatt*, årg 2, nr 3
- Södersten, B., [1973], "Arbetarstyrd ekonomi" *Ekonomisk Debatt* årg 1, nr 8
- [1975], "Mer om arbetarstyrd ekonomi", *Ekonomisk Debatt*, årg 3, nr 1